
Medicininio racionalumo istorija kaip archeologija

Vida Gumauskaitė

*Kultūros, filosofijos ir meno institutas,
Saltoniškių g. 58,
LT-2600 Vilnius*

Straipsnyje aptariami M. Foucault pasiūlyto archeologinio metodo principai ir sąvokos, esminiai archeologinės analizės skirtumai nuo tradicinių istorinių tyrimų, taip pat archeologijos ir mokslo santykis, parodant jų vietą žinojimo racionalizacijos pakopų hierarchijoje. Svarstomas medicininio suvokimo ir žinojimo formų kitimas pereinant iš klasifikacinės į anatominę-klinikinę mediciną, kuris iš esmės remiasi mirties koncepcijos transformacija, įvykusia XVIII a. pabaigoje ir nurodančia perėjimą nuo mirties kaip ribos sampratos prie mirties kaip pažinimo šaltinio suvokimo. Atskleidžiama medicinos, kaip pirmojo mokslo, susijusio su individu, tapusiu pozityvaus pažinimo objektu, reikšmė humanitarinių mokslų atsiradimui. Parodomas moderniosios klinikos gimimo sąsajos su to meto medicininio švietimo pokyčiais.

Raktažodžiai: archeologija, idėjų istorija, žinojimas, mokslas, medicininis patyrimas, medicininis suvokimas, klasifikacinė medicina, anatominė-klinikinė medicina, medicininis švietimas

---

ĮVADAS

M. Foucault atliktos beprotybės, medicinos ir humanitarinių mokslų studijos paprastai įvardijamos kaip „archeologiniai tyrimai“ pirmiausia remiantis paties autoriaus nuorodomis į tokį metodą, pateiktomis dviejų iš minėtų darbų paantraštėse ir veikalo „Žinojimo archeologija“ pavadinime¹. Archeologijos terminas leidžia atskirti M. Foucault analizes nuo

tradicinių istorinių tyrimų – jis pažymi skirtingą analizės lygį, nukreipiantį ne į idėjų istoriją, bet į sąlygas, kuriose subjektas – beprotis, ligonis, nusikaltėlis – konstituojamas kaip pažinimo objektas. Tokios analizės tikslas – ne patvirtinti mokslo gimimą iš ideologijos išščių ir ne konstatuoti bei pagarbinti mokslinę pažangą, bet atskleisti dabarties supratimo evoliuciją, dabarties istoriją tiriant sąlygas, lemiančias esminę humanitarinių mokslų susiformavimo galimybę.

Pirmąsias savo archeologines analizes M. Foucault prilygino keliui, kuriuo jis dešimt metų ėjo apgraibomis, nevisiškai suvokdamas pasirinkto metodo pritaikomumo ribas. Tų analizių rezultatus M. Foucault teoriškai apibendrino vėlesniame darbe „Žinių archeologija“, kuriame jis praktiškai neįtraukia jokios naujos medžiagos, o, remdamasis jau atliktais tyrimais, siekia parengti empirinių mokslų metodologiją, atitinkančią šiuolaikinę mokslinio, pirmiausia istorinio, tyrimo praktiką. Taigi pradėdant analizuoti M. Foucault parašytą medicinos istoriją kaip archeologiją, pirmiausia tikslinga pasiaiškinti archeologinio metodo, išskleisto veikale „Žinių archeologija“, esmę, svarbiausius jo principus bei sąvokas.

---

¹ Foucault M. *Naissance de la clinique. Une archéologie du regard medical*. P., P. U. F., 1963.

Foucault M. *Les Mots et les choses. Une archéologie des sciences humaines*. P., Gallimard, 1966.

Foucault M. *L'Archéologie du savoir*. P., Gallimard, 1969.

Šių trijų „archeologijų“ akivaizdžių metodologinių sąsajų pagrindu tyrinėtojai dažnai laiko jas trilogija. Kaip archeologiją M. Foucault svarsto ir beprotybės istoriją pirmoje jį išgarsinusioje knygoje „Histoire de la folie à l'âge classique“ (1961).

„Archeologija“ M. Foucault savo metodą vadina todėl, kad pastarojo uždavinys esąs atskleisti po reiškinį paviršiumi slypinčias struktūras, išreiškiamas diskursais.

ARCHEOLOGIJA VS IDĖJŲ ISTORIJA

Archeologija, M. Foucault tyrimuose vartojama prasme, – tai mąstymo sistemų ar diskurso istorinės analizės atlikimo būdas, istorinio-humanitarinio pažinimo metodas, priešpriešinamas tradicinei idėjų istorijai. Archeologija siekia aprašyti vadinamąjį archyvą, suprantamą kaip „bendra pasakymų formavimo ir transformavimo sistema“², egzistuojanti kuriuo nors periodu tam tikroje visuomenėje. Archyvas nustato pasakymo-įvykio tiek formulavimo galimybės sistemą, tiek funkcionavimo sistemas, kitaip tariant, archyvas sudaro rinkinį taisyklių, kurios apibrėžia išreiškiamumo, išsaugojimo, atminties, reaktyvacijos bei pasisavinimo ribas ir formas. Archyvas, pasak M. Foucault, atitinka istorinės sąmonės lygį, diskursyvos praktikos lygį, tai – istorijos objektų ir žinių apie juos objektyvuotų prielaidų visuma. Visiškai išsamiai aprašyti kokio nors, juo labiau dabartinio, laikotarpio archyvo neįmanoma, nes toks aprašymas reikalauja absoliučios pašaliečio pozicijos, kuri negalima, jei tyrėjas yra aprašomos sistemos viduje. „Vis dėlto archyvo „pozityvumas“ (jo „baigtinumas“, ribotumas, laikinumas) leidžia mums ir esant archyvo viduje kalbėti apie jį ir jį aprašyti. Juk archyvas – tai ne transcendentalinių formalių apriorizmų, priimanų tik absoliučiam gnoseologiniam subjektui, visuma, bet istorinės kultūrinės situacijos, kurioje mes gyvename ir kurią pažįstame, struktūra“³.

Taigi archeologinės analizės objektas yra archyvo aprašymas, aprašymas to, apie ką gali būti kalbama diskurse; to – kokie pasakymai išlieka, kokie išnyksta, kokie iš naujo vartojami, o kokie nuslopunami ar atmetami; kokie terminai pripažįstami kaip pagrįsti, kokie abejotini ir kokie netinkami; koks egzistuoja

² Foucault M. *The Archeology of Knowledge*. Tr. by A. M. Sheridan Smith. London: Tavistock, 1972, p. 130.

Pasakymas (enoncé) – tai archeologinės analizės nevie-narūšės medžiagos bendramatiškumo vienetas, diskursyvus įvykis, kuris nėra nei kalbinė frazė, nei loginis sprendinys, nei psichologinė intencija, o ypatinga ženklų „egzistavimo funkcija“, lemianti pačių ženklų ir jų derinių galimybę konkrečioje istorinėje medžiagoje. Diskursyvių praktikų plotmėje M. Foucault nurodo sistemas, kurios „nustato konstatacijas kaip įvykius (turinčius savo atsiradimo sąlygas ir sritį) ir kaip daiktus (turinčius savo galimybę ir panaudojimo sritį)“ [Ibid., p. 128]. Taigi pasakymai skirtingais aspektais tuo pat metu pasirodo ir kaip „žodžiai“, ir kaip „daiktai“.

Pasakymų sudarymo būdų, objektų lauko, vieno ar kito pažinimo būdo pasirinkimo pagrindimo aprašymą – visa tai kartu M. Foucault įvardija kaip „diskursyvią formaciją“. Pastaroji palyginama su archeologiniu sluoksniu, apibūdinamu atskirų elementų vienalaikiškumu.

³ Автономова Н. С. *Философские проблемы структурного анализа в гуманитарных науках*. Москва: Наука, 1977, с. 70.

„dabartinių pasakymų sistemos“ ir praeities pasakymų arba savos ir svetimos kultūrų diskursų santykis; kokie individai, grupės ar klasės turi galimybę naudotis specialiais diskursų tipais. Galutinis tokios diskurso analizės tikslas nėra atskleisti paslėptą jo reikšmę ar tiesą nei atsekti diskurso pradžią individualiam protui ar tiriančiam subjektui, bet dokumentuoti diskurso egzistavimo sąlygas ir tą praktinį lauką, kuriame jis skleidžiasi.

Tačiau jeigu archeologinė analizė siekia aprašyti archyvą, pasakymų sistemas, diskursyvias formacijas, tai kyla klausimas apie galimą archeologijos panašumą į idėjų istoriją. Kokių mastu archeologija užima sritį, kuri jau pakankamai iširta ir tradiciškai priskiriama idėjų istorijai? Pastaroji, M. Foucault nuomone, yra neapibrėžta ir netiksli disciplina, vartojanti tokias miglotas pradines sąvokas, kaip antai: „istorinė įtaka“, „mentalumas“, „dvasinis progresas“, ir sprendžianti mąstymo sistemų formavimosi, plėtojimosi ir transformavimo problemas į pirmą vietą iškeldama „genezės, tolydumo ir totalumo“ temas. Tuo tarpu archeologinė analizė yra būtent „pasitraukimas nuo idėjų istorijos, sisteminis jos postulatų ir procedūrų atsisakymas, nuoseklus bandymas parengti visiškai kitokią istoriją to, kas buvo žmonių padaryta“⁴. Esminiai skirtumai tarp archeologijos ir idėjų istorijos kyla: 1) inovacijos supratimo, 2) prieštaravimų analizės, 3) lyginamųjų aprašymų ir 4) transformacijų orientavimo atžvilgiu.

Pirma, idėjų istorija nagrinėja diskursų lauką, pasitelkdama opozicijų originalumas/banalumas, nauja/sėna, „revoliucingas“/„normalus“ mąstymas, tinklėlį, ir tuo būdu kuria išradingumo ir inovacijos istorijas kartu su inercijos, akumuliacijos ir sedimentacijos istorijomis, tuo tarpu archeologija siekia nustatyti nagrinėjamos diskursyvos praktikos⁵ taisyklingumą, „visumą sąlygų, kurios lemia formuluojančios funkcijos veikimą ir garantuoja bei apibrėžia jos egzistavimą“. Opozicijos originalumas / banalumas ir inovacija / tradicija archeologinėje analizėje nėra skiriamosios sąvokos, o iškyla kaip nagrinėjamų pasakymų taisyklingumo aspektai.

Antra, idėjų istorijoje prieštaravimas gali būti laikomas arba išoriniu reiškiniu, slepiančiu pamatinius sąryšius, arba diskurso atsiradimą organizuojančiu principu. Tuo tarpu archeologinio tyrimo atveju prieštaravimai iškyla kaip analizės objektai, kuriuos reikia aprašyti, o ne kaip „išorės reiškiniai, kuriuos reikia įveikti“, ar „paslaptingi principai, kuriuos reikia atskleisti“⁶.

⁴ Foucault M. *The Archeology of Knowledge*. Tr. by A. M. Sheridan Smith. London: Tavistock, 1972, p. 138.

⁵ Diskursyvi praktika – tai savo struktūruojančiu gebėjimu į kalbą panašus pažinimo ir kultūros mechanizmas.

⁶ Ibid., p. 151.

Trečia, idėjų istorija lyginamojo aprašymo būdu siekia atskleisti bendrąsias formas, išryškinti kultūros visumos bruožus, analizuojant tam tikras jos formacijas. Kitaip tariant, ji siekia atskleisti kultūrinius tolydumus ir izoliuoti priežastingumo mechanizmus. Archeologija, priešingai, veikia visiškai skirtingai – ji kreipia veikiau įvairovės negu unifikacijos link, t. y. ji neredukuoja skirtingumo atskleisdama visumą ir tuo būdu išvengia suvienodinimo; jos tikslas yra iširti ir aprašyti „diskursyvos praktikos egzistavimo ir funkcionavimo sritį [...] atskleisti išsistą sritį institucijų, ekonominių procesų ir socialinių santykių, su kuriais gali būti susijusi diskursyvi formacija [...] išryškinti tą ypatingą lygmenį, kuriame istorija gali sukelti tam tikrus diskurso tipus, turinčius savą istoriškumo tipą ir susijusius su išsistomis visetomis įvairių rūšių istoriškumu“⁷.

Ketvirta, tradicinės idėjų istorijos būdingiausias bruožas – tai laikinė seka, įvykių laikiškumas, analizuojami kaitos evoliucinių koncepcijų terminais, tuo tarpu archeologijai šis bruožas visiškai svetimas, dėl to M. Foucault, kaip ir kiti su struktūralizmu susiję mąstytojai, kaltinamas, kad, koncentruodamasis į synchroniją, nepaiso „laikinių santykių“.

Kaltinimas diachronijos atmetimu kyla neįžvelgiant to skirtumo tarp idėjų istorijos ir archeologijos, kuri galima atrasti istorinio pokyčio conceptualizavimo atžvilgiu. Archeologija kreipiasi į temporalumą ar diachroninį procesą, kuriam pavaldžios diskursyvos praktikos, tačiau jis čia neįgauna tradicinio įvykių sekos pavidalo – archeologija diskurse išskiria įvairias eiliškumo formas. M. Foucault rašo: „Vietoj to, kad sekume pradinio kalendoriaus eiga, pagal kurią būtų nustatoma nuoseklių ir vienalaikių įvykių chronologija, chronologija greitai tekančių ir ilgalaikių procesų, trumpalaikių ir pastovių reiškinių, mes bandome parodyti, kokių būdu kyla pati eiliškumo galimybė ir kokiuose skirtinguose lygmenyse gali būti atrandamos skirtingos sekos“⁸.

Archeologija, skirtingai nuo idėjų istorijos, vartojančios „sąmonės srauto, kalbos linijškumo“ sąvokas, pabrėžia pertrūkius, intervalus, lūžius – netolydumo idėja archeologijoje yra viena svarbiausių: „[...] Foucault tyrė problemas, nuo amžių priklausančias filosofijai [...], bet darė tai aplinkiniais keliais – per istoriją ir sociologiją – istorijoje pabrėždamas ir į pirmą vietą iškeldamas tam tikrą netolydumą (mažas įvykis daug ką keičia), bet kartu jos (istorijos – V. G.) nenutraukdamas [...]“⁹. Šiuolaikinė istorinė praktika, M. Foucault nuomone, laisvai

operuoja pertrūkiais, ribomis, lygmenimis, ne tik naudodamasi jais kaip objektu ir priemone, bet tuo pat metu traktuodama juos kaip darbo tikslą ir rezultatą. Tradicinė istorija, priešingai, diskretume išvelgia vien apmaudų savo teorinio išsivystymo apribojimą.

Galima teigti, kad archeologija gerokai skiriasi nuo idėjų istorijos ir skiriasi tuo, jog ji siekia „parodyti, kaip tolydumas formuojasi tomis pačiomis sąlygomis ir pagal tas pačias taisykles kaip ir dispersija; ir kaip jis įžengia – taip pat kaip ir skirtumai, išradimai, inovacijos ar deviacijos – į diskursyvos praktikos lauką“¹⁰.

Skirtingai nuo idėjų istorijos, kuri veiksmingai redukuoja pokyčius ir skirtumus pasitelkdama aiškinius, taikančius kūrybos, sąmonės ir evoliucijos modelius, archeologija analizuoja skirtingus transformacijos tipus, ištirpusius nediferencijuotoje pokyčio sąvokoje, t. y. archeologinė analizė siekia „nustatyti sistemą transformacijų, kurios konstituoją „pokyti““¹¹.

ARCHEOLOGIJA IR MOKSLAS

Kadangi archeologija apsiriboja humanitarinių mokslų sritimi, kyla klausimas, ar jie yra tikrasis ir vienintelis jos objektas, t. y. ar ji yra nepritaikoma gamtos bei tiksliesiems mokslams ir nemoksliniams tekstams? Ar archeologinė analizė siekia atskleisti pagrindus, kuriais remiantis gali būti įsteigtas mokslas? Tokių klausimų svarstymas leidžia išryškinti archeologinės analizės savitumą.

Svarbiausieji archeologinės analizės objektai, diskursyvos praktikos, nėra nei mokslai, nei moksliško prefigūracijos, nei mokslui alternatyvios pažinimo formos. Greičiau diskursyvia praktika besiremianti formacija sudaro tą pagrindą, ant kurio išauga pažinimo korpusas, iš kurio, savo ruožtu, gali būti kildinamas mokslinis diskursas. Vadinasi, „egzistuoja žinios, nepriklausomos nuo mokslų (kurios nėra nei jų istoriniai prototipai, nei jų praktiniai šalutiniai produktai), bet negali būti žinojimo be tam tikros diskursyvos praktikos; ir bet kuri diskursyvi praktika gali būti apibrėžiama žinojimu, kurį ji formuoja“¹².

Taigi archeologiją ir mokslą reikia skirti – pasak M. Foucault, terminai „archeologinės teritorijos“ ir „mokslinės valdos“ nėra analogiški. Mokslas – tai tik viena archeologijos sritis, skirtinga nuo „grožinės literatūros, refleksijos, naratyvo, institucinių reglamentavimų bei politinių sprendimų“, kurią apibrėžia jos forma ir tikslumas, jos analizės objektai, formulavimo būdai, sąvokos ir teorinės strategijos, bet kuri vis dėl-

⁷ Ibid., p. 164–165.

⁸ Ibid., p. 169.

⁹ Бланшо М. Мишель Фуко, каким я его представляю. Пер. В. Е. Лапицкого. Санкт-Петербург: Machina, 2002, с. 12.

¹⁰ Foucault M. The Archeology of Knowledge. Tr. by A. M. Sheridan Smith. London: Tavistock, 1972, p. 174–175.

¹¹ Ibid., p. 173.

¹² Ibid., p. 183.

to įterpta į diskursyvią formaciją ir bendrą žinojimo lauką, neišnykstantį atsiradus moksliniam diskursui. Archeologui „žinojimas – tai ne epistemologinė vieta, pradingstanti moksle, kuris ją užima. Mokslas (ar tai, kas laikoma mokslu) lokalizuojasi žinojimo lauke ir vaidina jame atitinkamą vaidmenį“¹³.

Mokslinio diskurso atsiradimas iš diskursyvos formacijos sudaro tik vieną materialumo ar egzistavimo formą, kurią gali įgauti diskursas. Apskritai M. Foucault išskyrė keturis lygmenis arba slenksčius (*seuils*), iš/ar kurių dėka gali rasti diskursyvi formacija, – tai: 1) pozityvumas¹⁴, 2) epistemologizacija, 3) mokslškumas ir 4) formalizacija.

Pozityvumo slenkstis nurodo momentą, kuriame įvyksta pats pirmasis pasakymų sistemos išsiskyrimas diskursyvos praktikos rėmuose, kitaip tariant, kai „diskursyvos praktikos pasiekia individualumą ir autonomiją“. Kai minėtos pasakymų sistemos ima pasiskirstyti hierarchiškai pagal tarpusavio rišlumo ir verifikacijos normas, tada, pasak M. Foucault, „diskursyvi formacija peržengia epistemologizacijos slenkstį“¹⁵. Mokslškumo slenkstis peržengiamas tuomet, kai sukurtas epistemologinis darinys paklūsta formaliems kriterijams. O kada mokslinis diskursas apibrėžia savo aksiomas, elementus, teiginių struktūras bei konfigūracijas ir tuo pagrindu tampa įmanoma sukurti savo paties formalią konstrukciją, yra įveikiamas formalizacijos slenkstis.

M. Foucault įspėja, kad šie slenksčiai neturi tolygios chronologijos, nes diskursyvos formacijos gali

juos peržengti skirtingu laiku ir skirtingais būdais. Kadangi slenksčių įveikimas vyksta netolygiai, konkrečiu momentu egzistuoja tiek jau formalizuotos žinojimo sritys, tiek ir tos, kurios dar nepasiekusios net epistemologizacijos lygmens. Vadinasi, mokslo atsiradimą reikėtų ne laikyti linijinės tiesų akumuliacijos padariniu ar proto evoliucijos požymiu, bet analizuoti terminais elementų, suformuotų tam tikros diskursyvos praktikos, iš kurios jis kildinamas.

M. Foucault tiksliai nusako archeologinių tyrimų vietą savo sukurtoje pažinimo lygmenų – savotiškų žinojimo racionalizacijos pakopų – hierarchijoje. Ją domina ne perėjimas iš mokslškumo į formalizaciją¹⁶ ir ne perėjimas iš epistemologizacijos į mokslškumą¹⁷, o perėjimas iš žemiausiojo, t. y. pozityvumo, lygmens, kuriame neveikia šiuolaikinio mokslo kriterijai, į epistemologizacijos lygmenį; šis „trečiasis istorinės analizės tipas pasirinko savo taikiniu epistemologizacijos slenkstį – tašką perskyros tarp diskursyvių formacijų, apibrėžtų jų pozityvumo, ir epistemologinių figūrų, kurios nėra būtinos visiems mokslams (ir kurios galbūt niekada, faktiškai, netaps mokslais)“¹⁸. Tai – archeologinės analizės lygmuo, kuriame bandoma atskleisti diskursyvas praktikas, lemiančias žinojimą.

Pažymėtina, jog tai, kad M. Foucault archeologinė analizė taikoma tik humanitariniams mokslams, nerodo archeologijos galimybės ribų, o greičiau tą ypatingą vietą, kurią šie mokslai užėmė šiuolaikinėje Vakarų kultūroje ir mūsų supratimo apie dabartį struktūroje.

Gauta
2003 06 30

(Tęsinys šio žurnalo 2004 m. Nr. 1)

¹³ Ibid., p. 184.

¹⁴ Pozityvumas – tai pažinimo medžiagos vienybė laike ir erdvėje.

¹⁵ Foucault M. *The Archeology of Knowledge*. Tr. by A. M. Sheridan Smith. London: Tavistock, 1972, p. 187.

¹⁶ Formalizaciją, kaip mokslinės minties istorijos analizės lygmenį, įkūnija matematika.

¹⁷ Ši istorinės analizės forma susijusi su nuostata, pagal kurią mokslas atsiranda iš ikimokslinio pagrindo su sąlygomis, kurios skatina ir/ar stabdo mokslo plėtrą. Analizė šiame lygmenyje konstituoją epistemologinę istoriją mokslų, struktūruotų opozicijų ir skirtumų tarp tiesos/klaidos, racionalumo/iracionalumo, mokslo/nemokslo terminais.

¹⁸ Foucault M. *The Archeology of Knowledge*. Tr. by A. M. Sheridan Smith. London: Tavistock, 1972, p. 190.